

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL of the journal / URL časopisu: <https://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Elena Klátiková – Norbert Kmeť
Article / Článok: Pravda, klamstvo a ich podoby v politike
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2023.26.3.92-122>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

KLÁTIKOVÁ, E. – KMEŤ, N. 2023. Pravda, klamstvo a ich podoby v politike. In *Politické Vedy*. Vol. 26, no. 3, pp. 92-122. ISSN 1335 – 2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2023.26.3.92-122>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

Journal *Politické vedy* is provided under the conditions of Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0. / Časopis *Politické vedy* je publikovaný na základe podmienok Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0.

PRAVDA, KLAMSTVO A ICH PODOBY V POLITIKE¹

TRUTH, LIES AND THEIR FORMS IN POLITICS

Elena Klátiková – Norbert Kmet^{}**

ABSTRACT

Debate over the extent to which political statements are true has always had a place not only in politics. It is mostly argued that truth should be part of political action, yet there is no agreed-upon definition of the term. Unfortunately, politics is also associated with less agreeable phenomena such as various types of misinformation and even lies. We attempted to clarify the current state of affairs by looking into the reasons behind, as well as the implications or impacts of, the proliferation of lies and half-truths in politics and their acceptance. Among other factors, we focused on the linguistic means used by politicians in their effort to win or maintain popularity and/or gain or maintain power, the veracity of information in the digital age and the freedom of expression in the media. To this end, we used qualitative methods of text analysis, adopting a hermeneutic approach. As shown by our analyses, loss of security, coupled with a sense of ephemerality, elusiveness, helplessness and perceived injustice trigger in individuals and groups the most primordial survival mechanisms such as fight-or-flight response with black-and-white vision; this plays into the hands of populist parties, which feed on these sentiments, further polarising society and fuelling the spread of lies and half-truths. How we interpret information depends on many factors; with this in mind, one should make a clear distinction between the former (especially if emotionally charged) and actual facts.

Key words: Democracy, Freedom of Expression, Lies, Manipulation, Politicians, Politics, Truth

* PhDr. Elena Klátiková pôsobí ako odborná pracovníčka na Ústave politických vied SAV, Slovenská akadémia vied v.v.i., Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: Elena.Klatikova@savba.sk.

** Mgr. Norbert Kmet', CSc. pôsobí ako samostatný vedecký pracovník na Ústave politických vied SAV, Slovenská akadémia vied v.v.i., Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: Norbert.Kmet@savba.sk.

DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2023.26.3.92-122>

¹ Vypracované v rámci projektu APVV 20-0334 Nie je to pravda, ale mohla by byť: Konšpiračné teórie a hoaxy v modernom vývoji Slovenska v európskom kontexte.

Úvod

Súčasťou nielen politiky boli vždy diskusie o tom, do akej miery sú politické výroky pravdivé. Panuje všeobecné presvedčenie, že pravda by mala byť súčasťou politického konania. Problém je však zhodnúť sa na jej definícii a jednoznačne sformulovať pravdivostné kritériá, keďže *pravda*, na rozdiel od empiricky overiteľného *faktu*, zahŕňa aj faktor subjektívneho presvedčenia. Hoci základným a takmer „povinným“ vybavením rétoriky politikov sú tvrdenia, že im ide najmä o pravdu, v skutočnosti tento argument neraz využívajú iba ako nástroj na dosiahnutie svojich mocenských cieľov bez ohľadu na pravdivostnú hodnotu svojich výrokov. A tak sa v politike stretávame aj s rôznou mierou dezinformácie, či dokonca klamstva. Spojitosť pravdy a politiky sa venuje neustála pozornosť. Pravdu je možné bádať samostatne, v tomto zmysle je predmetom výskumu najmä filozofie. V oblasti politickej vedy sa však skúma predovšetkým v kontexte s mocou, pretože kto má moc, má aj „pravdu“, ako to rozoberá okrem iných filozof **M. Foucault**. (Buraj, 2018) O súvisi medzi pravdou a politikou nachádzame zmienky vo väčšine prác z humanitných a spoločenských vied od autorov ako **H. Arendtová, Aristoteles, N. Machiavelli, J. S. Mill, Platón, A. de Tocqueville**. Zo súčasných **E. Eike, A. Michailidou, S. Newmann, F. Merenda, S. Giusti**, či **E. Piras**. Podnetné sú aj práce **T. Jahelku, J. Smolíka** alebo **R. Štefancíka**.

V súčasnej politike zaznamenávame nárast a zvýšenú mieru prípustnosti a prijatia nielen poloprávdy, ale aj priamych klamstiev tak na strane politikov, ako aj na strane verejnosti. Pokúsime sa objasniť príčiny tohto stavu a jeho dôsledky či vplyvy ľží v politike, a to najmä opisom konania jednotlivých aktérov z hľadiska ich cieľov, o ktoré ide predovšetkým. Priblížime, ako sa informácie, ktoré sú do tej či onej miery manipulované, rôznorodo interpretujú, okrem iného v prezentovaných politických názoroch, ktoré sa menia v závislosti od spoločensko-politickej situácie. V pluralitných spoločnostiach zaznamenávame radikalizáciu nielen vyjadrení, ale aj konania. Sledujeme jednoznačný nárast popularity politických strán, ktoré využívajú momentálnu nespokojnosť obyvateľstva. Agresívnym presadzovaním „jediného správneho“ názoru a potláčaním iného dochádza postupne k oslabovaniu princípov liberálnej demokracie. Na dokázanie vyššie uvádzaných tvrdení využívame analýzu textov a sledujeme interpretačné rozpory nielen v rámci pojmov pravda a klamstvo. Vychádzame pritom z hermeneutiky, z teórie porozumenia a interpretácie. Bez výkladu textov totiž, ako je známe, nedospejeme k pochopeniu otázok súvisiacich

s pravdou. Súčasťou tohto prístupu je kauzálny reťazec, ktorý sa zaraďuje ku kvalitatívnym metódam a prípadovým štúdiám ako ich podmnožine. Je prirodzené, že sme sústredili pozornosť na človeka, jeho konanie a zmysľovanie. Z neexistencie jednej pravdy vyplýva tiež prezentácia viacerých realít v závislosti od toho, čo presadzujú jednotlivci alebo skupiny osôb zastávajúcich rôzne politické názory.

1. Jazyk ako nástroj manipulácie a polarizácie verejnosti

Na získanie verejnosti pre jediný „správny“ politický výklad treba mať také argumenty, s ktorými sa ona stotožní a túto interpretáciu ďalej šíri, čiže aktívne podporuje. Je nevyhnutné okrem iného sledovať jazykové prostriedky politikov, akými sa snažia získať a upevniť si svoju popularitu, a tým nadobudnúť, resp. udržať si moc. (Michael, 2020; Marcuse, 1991; Štefančík, 2016; Štefančík, Dulebová, 2017) Prítom treba mať na pamäti, že jazyk je systém znakov, ktorých základnou vlastnosťou je arbitrárnosť ich významu (popri ich určitej konvenčnosti), a teda kľúčovú úlohu zohráva ich interpretácia adresátom a prijímateľom správy. Podľa literárneho teoretika **K. Burka** je slovo tvorené troma zložkami: hodnotiacou, postojovou a emocionálnou. Vychádzajúc z tohto predpokladu **K. Burke** tvrdí, že jazyk ľudí buď zblízuje alebo rozdeľuje. (Eadie, Goret, 2013). O manipulatívnej sile slova svedčí napr. výsledok experimentu Elisabeth Loftusovej a Johna Palmera, v ktorej účastníci sledovali film, zobrazujúci autonehodu; následne im experimentátori kládli otázky o tom, čo videli. (Dahlman, Sarwar, Bââth, Wahlberg, Sikström, 2016) Pri otázke akou rýchlosťou išlo auto, ktoré spôsobilo nehodu, udávali účastníci vyššiu rýchlosť, ak experimentátori v otázke použili výraz „vrazilo“ (*smashed into*), než keď použili výrazy „došlo k stretu“, narazilo, či ťuklo (*collided contacted, bumped*), pričom zdôrazňujeme, že obe skupiny účastníkov sledovali rovnaký film.

Keď sa účastníkov o týždeň neskôr spýtali, či videli aj rozbité sklo, v prvom prípade odpovedali kladne, hoci vo filme žiadne rozbité sklo nebolo.

Treba však poznamenať, že – ako ukazuje známy **Mehrabianov** vzorec, ktorý autor sformuloval na základe dvoch štúdií uskutočnených v r. 1967 - najmä v prípade komunikácie, ktorej obsahom sú emócie a postoje, samotná verbálna informácia tvorí iba 7% skutočnej správy, ktorú prijíma poslucháč, pričom 38% správy tvoria paralingvistické prvky ako výška hlasu, tón, hlasitosť, intonácia, rytmus, plynulosť reči a pauzy a 55% tvorí výraz tváre a reč tela, a práve tých 93 percent rozhoduje o tom, či poslucháč uverí tomu, čo počuje, a v prípade

nekongruentných signálov, t.j., ak sa verbálna informácia nezhoduje s ostatnými signálmi, vysielanými tvorcom správy, poslucháč verí najmä neverbálnym signálom, pričom tento proces je podvedomý. (Argyle, 1967)

Naša štúdia sa však sústreďuje najmä na slovné obsahy výpovedí. Rozdiel medzi prostriedkami uplatňovanými jednotlivými aktérmi v politickom zápase, napríklad na Slovensku, takmer neexistuje, pričom slovník predstaviteľov niektorých politických strán, nielen zastúpených v parlamente, je čoraz radikálnejší. Zaraďujeme ich preto k aktérom populizmu, ktorý sa definuje rôzne. (Katuninec, 2019; Piterová, Heldáková, Kohoutová, 2021; Urbinati, 2018) Súčasťou populizmu je polarizácia, čiže neustále vyhrocovanie konfliktov a jasné delenie na „my“ a „oni“, čo súvisí s tvorbou a obranou identity, najmä v prípade emócie strachu a subjektívne vnímaného ohrozenia tejto identity. Na dosiahnutie cieľov a udržanie si moci využíva každý populistický politik, či každá populistická strana postpravdu. Je to naratív zahmlievajúci, čo je a čo nie je pravda či klamstvo (Naím, 2022; Newman, 2023; Kalpokas, 2019), pričom ide o prevahu emócií nad faktami tak u vysielateľa, ako aj u širiteľa a prijimateľa správy. Podľa historika **T. Snydera** „*postpravda je predohra fašizmu*.“ (Snyder, 2017, s. 59)

Pre zástancov plurality z uvedeného vyplýva jasná obava z možnej likvidácie liberálnej demokracie. Väčšina odborníkov sa zhoduje na tom, že populistí prezentujú jednoduché a radikálne spôsoby, ako zlepšiť situáciu ľudí, bez ohľadu na to, či sa zaraďujú na ideovej osi k pravicovým alebo k ľavicovým politickým stranám. (Štefančík, 2011; Müller, 2018; Naím, 2022) Polemizuje sa aj o tom, či spomínané klasické pravicovo-ľavicové delenie používané na rozlíšenie politických strán má v tomto období ešte zmysel. Zároveň ale väčšinu politických sporov stále tvoria hodnotové, čiže ideologické spory, vyvolávané najmä tými politikmi a ich stúpenkami, ktorí sú zaraďovaní k radikálnejšiemu pravicovému konzervativizmu, i keď inklináciu k tomuto typu konzervativizmu už nachádzame aj u politikov hlásiacich sa k ľavici. Takto môžu konkrétnu politickú stranu podporovať zástancovia oboch táborov, pričom výsledkom je okrem iného znejasňovanie ideových pozícií aj prostredníctvom nejednoznačných pojmov, používaných politikmi a vytváranie zbytočnej spoločenskej a politickej polarizácie, ktorej zámerom je najmä posilnenie vlastného politického postavenia voči politickým konkurentom.

Mimochodom, opäť tu máme do činenia s aktivizáciou podvedomých reakcií a ich „sprimitívnením“, pričom v týchto reakciách prevládajú vzorce správania evolučne najstarších častí mozgu, keďže racionálne úvahy, narábajúce s celou škálou argumentov a významových odtienkov, sú potlačené obrannými

mechanizmami typu „útek - útok“, teda víťazí apriórne binárne vnímanie druhej strany buď len ako protivníka, ktorý nás ohrozuje, alebo ako spojenca (agresia ako opak strachu sa v situácii vnímaného ohrozenia stáva dominantnou reakciou). Ako uvádza napríklad **S. Chandler** na základe vlastnej novinárskej skúsenosti, pre médiá boli vždy dôležité najmä desivé správy. Zámerom je totiž emocionálne pôsobiť na percipienta, ktorý sa potom stáva ľahkou korisťou inzerentov.

2. Vierohodnosť informácií, digitálne médiá a politici

Vo vzťahu pravdy a politiky vždy existuje určité napätie. Vyplyva z toho, že v politike je dôležitejšia mienka – čiže momentálne akceptovaný väčšinový názor – než pravda. Táto efemérnosť, spolu s ďalšou výraznou črtou, utilitárnosťou, sa dostáva do popredia najmä v súvislosti s typom médií, ktoré v súčasnosti prevládajú čoraz viac a ktoré **H. Innis** vo svojej komunikačnej teórii pomenoval ako „*space-binding*“, či „*space-biased*“ teda také, ktoré spájajú, zväzujú (a tým „zmenšujú“), priestor, resp. také, v ktorých faktor priestoru prevažuje nad faktorom času (noviny, rozhlasové a TV správy, a už pár desaťročí aj internet) a ktoré so sebou nesú o.i. prevahu prvkov ako dočasnosť (včerajšia správa už nie je zaujímavá, resp. aktuálna), neúcta k tradícii a histórii, či masová propaganda.

Hodnotiace pojmy majú väčšinou svoje opozitá. Opakom pravdy je klamstvo či lož. Podľa politického filozofa **M. Šimsu** by bez nich, alebo k nim priradovaných eufemizmov nemala pravda v politike zmysel. (Šimsa, 2018a) V nasledujúcej časti tejto štúdie poukážeme okrem iného na problematickosť jasnej definície toho, čo je a čo nie je pravda. Spolu s ňou musia byť skúmané rôzne mocenské štruktúry, ako na vnútroštátnej, tak aj na medzinárodnej úrovni. Pritom je nevyhnutné sledovať celkové zmeny v spoločnosti a v politike, čiže vo verejnom priestore, vyvolané okrem iného digitálnou revolúciou. Vzťah politici – občania - médiá sa za posledné dve desaťročia zmenil. Okrem iného sa komunikácia presunula prevažne na sociálne siete.

Čoraz väčší sklon k radikalizmu a extrémizmu, pochopiteľne, oslabuje spoločensko-politický konsenzus. Neustále prebiehajú diskusie o tom, čo tieto pojmy znamenajú v politike, pričom, ako sme už uviedli, väčšinou sa spomínajú politické sily zaraďované k pravicovému politickému spektru. (Nociar, 2021; Katuninec, 2021; Brhlíková, 2021; Monitorovacia správa 2020) Pluralitné režimy hľadajú spôsob, ako čeliť narastajúcemu radikalizmu a extrémizmu, a zároveň

neobmedziť slobodu vyjadrovania okrem iného aj vo virtuálnom priestore. Na druhej strane, takéto krajné postoje ohrozujú pluralitný politický systém a nedôvera k nemu má stúpajúcu tendenciu. Z tohto vyplýva obava zo zvyšujúcej sa podpory tých politických strán, ktoré sa netaja vôľou, resp. snahou zmeniť liberálno-demokratické zriadenie. Radikáli a extrémisti totiž vedia aj vo virtuálnom prostredí využívať komunikáciu obratnejšie než zástancovia liberálnej demokracie (Fielitz, Marcks, 2022), pričom politické strany, v ktorých sa združujú, resp. ktoré predstavujú ich záujmy, posilňuje nespokojnosť, či už s oficiálnou politickou reprezentáciou, alebo so sociálnou a ekonomickou situáciou. Zároveň dochádza k šíreniu rôznych konšpiračných príbehov či skreslených informácií, na ktoré je zložité pohotovo reagovať tak, aby ľudia s nimi okamžite nesúhlasili. Stúpenci liberálnej demokracie apelujú na občanov, aby si takéto neverohodné správy najprv analyzovali a nevyjadrovali bez rozmyšľania s nimi súhlas ani vtedy, keď ich rozširujú väčšinou ich priatelia a politici vo virtuálnom priestore.

V každej dobe sa do určitej miery všetko spochybňovalo. Navyše ľudí od nepamäti zaujímali rôzne príbehy a z nich preferovali také, čo boli zahalené nejakým tajomstvom, pričom práve takéto sú, ako poznamenala politická filozofka **H. Arendtová**, politicky nebezpečné. (Snyder, 2017) Má sa v nich, jednoducho, zatajovať skutočnosť, ktorá nemá byť odhalená. Stupeň neurčitosti prijímanej informácie vždy vyvolával záujem teoretikov viacerých vedných disciplín. Objektom Matematickej teórie komunikácie **P. Shannona** a **W. Weavera** bolo skúmanie toho, nakoľko informácia slúži na zvýšenie či zníženie entropie, teda miery neistoty v danom systéme (Eadie, Goret, 2013). Skrývanie objektívnych faktov, resp. vynechávanie určitej časti obejktívnej informácie totiž vytvára podmienky pre vznik rozličných mýtov, ktoré sú väčšinou spájané s negatívnymi udalosťami. Podľa zaužívanej schémy tieto udalosti vždy vyvolávajú a riadia nejaké individuality alebo skupinky disponujúce údajne neobmedzenou skrytou mocou. Často sú to napríklad sionisti, kapitalisti, globalisti, liberáli atď. V r.1973 americký spisovateľ **N. Mailer** vytvoril pojem *faktoid*, pričom tento termín opísal ako fakt, ktorý neexistoval, kým sa neobjavil v novinách či časopise. V Oxfordskom slovníku sa definuje ako nespoľahlivá informácia, ktorá sa opakuje tak často, až sa začína považovať za fakt. Na rozdiel od fámy, ktorá sa šíri prevažne ústnou cestou, faktoid vznikol s rozšírením tlače. Publikovanie faktoidov je o to nebezpečnejšie, že tlačené slovo pôsobí zväčša vierohodne.

K nejednoznačnosti vysielaných a prijímaných správ neraz prispieva aj technika metafor a všeobecných vyhlásení, ktorú politici často používajú so zámerom zasiahnuť čo najväčšie masy; tie si potom do metaforicky

formulovaných sľubov dopĺňajú svoje vlastné významy. Vysvetliť, prečo sú uvedené javy v súčasnosti také rozšírené na úkor pravdy, nie je jednoduché. Jednou z príčin viery v pravdivosť hoaxov a poloprávď môže byť pôsobenie podobných mechanizmov ako v prípade reklamy. Keďže sú zabalené do príťažlivejšieho obalu, opäť pôsobia na podvedomie, teda na evolučne staršie vrstvy nášho mozgu, pričom neprechádzajú kritickým „sitom“ vedomia a racionality; v dôsledku intenzity a hĺbky tohto podvedomého účinku človeku zneistenému rýchle sa meniacou dobou a prežívanými strachmi ponúkajú akúsi ilúziu „opory“ a falošnej istoty. K uveriteľnosti podávaných správ nesporne prispela aj digitálna revolúcia, ktorej dôležitou súčasťou je vznik sociálnych sietí. Rýchlosť šírenia správ a masovosť ich dosahu totiž v mnohých vyvoláva presvedčenie, že 'tolčí ľudia sa predsa nemôžu myliť.'

Na druhej strane, narastajúce zneistenie a pochybnosti majú aspoň čiastočne svoje racionálne opodstatnenie, keďže Internet so sebou priniesol okrem anonymity aj techniky typické pre virtuálny priestor ako manipulácia pomocou využitia tzv. behavioural marketing, ktoré je zacielené na jednotlivca a jeho preferované záujmy, alebo tzv. „deep fake“, t.j. realisticky pôsobiace videosekvencie s nahrávkami hlasu osôb, ktoré o ich existencii veľakrát nemajú ani potuchy. Často sa tiež argumentuje nedôverou občanov k politikom a inštitúciám v dôsledku zhoršujúcej sa ekonomickej situácie, pričom svoju úlohu tu zohráva faktor *vnímanej* nerovnosti, či nespravodlivosti. Upozorňuje naň napríklad sociológ **Z. Bauman** odvolávajúc sa na **R. K. Mertona**, **W. G. Runcimana** a **B. Moora Jr.**, pričom uvádza, že tieto pocity vyplývajú z akýchsi spoločenských noriem, ktoré však nie sú ani absolútne, ani univerzálne, no napriek tomu spôsobujú vedomie krivdy, keďže jednotlivec má zvyčajne tendenciu - a aj vďaka internetu tiež možnosť - porovnávať sa skôr s tými, čo sú na tom ekonomicky lepšie (aj v súvislosti s rastúcimi potrebami umelo vyvolanými reklamou a s nenaplnenými sľubmi politikov či očakávaniami občanov).

Frustrácia občanov vyúsťuje do antipolitiky, čiže odmietania politikov, ktorí sa podieľajú na moci. Preferovanie antipolitiky môže, ale nemusí prispieť napríklad k posilneniu populistických politických zoskupení, a teda k polarizácii a tiež k postpravdivosti, ku klamstvám a i. v spoločnosti. (Naím, 2022) Podľa názoru tých, čo k nim inklinujú, správny názor na niečo má len osoba, ktorá si ho utvára na základe zdravého, tzv. sedliackeho rozumu. Je len zrejmé, že takáto argumentácia je zameraná proti vládnej moci a že je v súlade s tým, čo presadzujú populisty. (Štefančík, 2022) Dané tendencie sa často označujú ako kríza demokracie, ktorú, ako pripomína politológ **T. Zálešák**, treba „presnejšie

opísať, pojmovo uchopiť osvetliť jej význam.“ (Zálešák, 2021, s. 11) K príčinám odmietania liberálnej demokracie sa priraduje napríklad klesajúca dôvera občanov v tento politický systém a s ňou spätá obava o jeho budúcnosť. Zároveň sa tvrdí, že prepojenie liberalizmu a demokracie nie je také pevné, ako sa doteraz predpokladalo. (Mounk, 2019; Sartori, 1993)

Nárast podpory populistckej politiky v pluralitných spoločnostiach je v súčasnosti nespochybniteľný. Politici zastávajúci princípy liberálnej demokracie nevedia ponúknuť občanom také návrhy na vyriešenie politických, spoločenských, sociálnych a ekonomických problémov, aké prezentujú ich oponenti. Ich tvrdenia o tom, že jednoduché riešenia neexistujú, sú v protiklade s tými, čo prezentujú politici zaraďovaní k populistom z radikálnejších či extrémistickejších politických strán. Sprostredkovávanie nielen politického diania bez ohľadu na to, či sa zakladá na pravde, alebo na lži, tvorí vždy súčasť každej spoločnosti. Bolo to tak i v čase pred zavedením sociálnych sietí a iných platforiem internetovej komunikácie. (Nocun, Lamberty, 2021) Navyše, ako o tom napríklad písal politický filozof **N. Machiavelli**, pre ľudí bolo zdanie vždy dôležitejšie než skutočnosť. (Machiavelli, 1992) U časti populácie vždy splýva realita s fikciou. (Nocun, Lamberty, 2021) Podľa filozofa **K. R. Poppera** rozširovanie konšpiračných príbehov či teórií súvisí okrem iného so sekularizáciou náboženských povier. (Popper, 1994) Od Francúzskej revolúcie (1789) nastal rozvoj rôznych politických a občianskych náboženstiev a sekulárnych ideológií. Filozof **D. Hume** predpovedal, že vzdanie sa náboženstva zapríčiní u predstaviteľov politickej moci a politických strán potrebu zdôvodňovať vlastnú existenciu a dané politické zriadenie ideami vychádzajúcimi z nejakého systému, možno aj filozofického. V predchádzajúcich dobách pravdu či lož nebolo potrebné dokazovať, keďže tvrdenia boli prijímané ako axiómy na základe akejsi viery a zároveň úcty k autoritám a tradíciám, ktoré boli prirodzene nespochybniteľné, a tak v negramotných masách nevyvolávali odpor. (Gregor, 2015) V súlade s komunikačnou teóriou **H. Innisa**, v dobách, keď prevládali klasické médiá, „pretrvávajúce v čase“, boli authority vnímané ako morálne opory.

Súčasťou politického zápasu či boja je vyvolávanie v obyvateľstve pocitu ohrozenia komunity, národa, štátu a pod. V dobe hyperkomunikácie existujú rôzne politické, spoločenské a ďalšie naratívy, ktoré menia históriu na historiky a ktoré sa opakujú ako fraška alebo tragédia. Z tohto sa vyvodzuje ďalšia etapa fragmentarizácie spoločenstva, ktorá ponúka rôzne navzájom súperiace deje. (Bělohradský, 2021) Pritom, ako sme už spomínali, je dôležité najmä zaujať, bez ohľadu na to, či je obsah informácie reálny alebo fiktívny, avšak prezentuje sa

ako skutočnosť a pravda.

Na prelome 20. a 21. storočia, najmä pod vplyvom všeobecného rozšírenia internetu a sociálnych sietí ako alternatívneho komunikačného média začal výskum venovať sústredenejšiu pozornosť hoaxom, čiže rôznym falošným, nepravdivým správam. Šírenie informácií o pandémie COVID-19 spôsobilo u bádateľov enormný záujem o túto problematiku. (Miszewski, Marušiak, 2022; Drażkiewicz, Panczová, 2022; Augustín, 2020) Nie je to, samozrejme, jediná téma spätá s podvodmi, polopravdami a klamstvami, proti ktorým sa vždy namietalo. Je otázne, či úspešne, alebo či to prispievalo len k ďalšiemu utvrdzovaniu sa daných skupín vo svojej viere, v „pravde“, či subjektívnom presvedčení. K takýmto témam sú v súčasnosti zaraďované rusko-ukrajinská vojna, útok na Svetové obchodné centrum z 11. septembra 2001, či chemtrails. (Kollár, 2022; Marušiak, 2023; Nocun, Lamberty, 2021) Netreba však zabúdať ani na tzv. tradičné témy, ku ktorým patria napríklad Protokoly sionských mudrcov či pristátie astronautov USA na Mesiaci. Klamstvo vždy bolo súčasťou ľudského konania a správania. Menili sa jedine možnosti a podmienky jeho šírenia a vplyvu na spoločnosť.

Zmanipulované či vymyslené informácie dnes majú rôznu podobu a zameriava sa na ne, ako už bolo naznačené, každá sociálna a humanitná vedná disciplína. Väčšina vedeckých výstupov, ako na to poukazuje politológ **D. Kollár**, sa snaží identifikovať formu rôznych falošných informácií, opísať príčiny ich rýchleho šírenia a enormného vplyvu na verejnú mienku. (Kollár, 2022) Zdrojov k danému predmetu výskumu je mnoho. Platí to aj pre také výskumy, ktoré sledujú kvantitu klamstiev, hoaxov a „zaručených pravdivých informácií“ najmä vo virtuálnom prostredí. Nižšie poukážeme aj na to, ako sa pravda, postpravda, klamstvo a pod. využívajú, či skôr zneužívajú v politike, v ktorej prevažuje trend prezentovať postoje vo vzťahu priateľ – nepriateľ, čo rozdeľuje (nielen) pluralitnú spoločnosť minimálne na dva znepriatelené tábory. Radikálne zmeny, ktoré prebehli v posledných desaťročiach, sa spájajú ako s mediálnym, tak aj s politickým priestorom. Ako uvádza politik a ekonóm **N. Moisés**, v súčasnosti sa preferuje zabávačská politika, ktorá zmenila pomer medzi politikom a občanom na vzťah celebrita a fanúšik. Tento jav sa označuje ako mediálna konvergencia, čiže „*stieranie hraníc medzi politikou a zábavou, medzi podstatným a banálnym.*“ Politika sa vníma „*ako zápas nepriateľsky naladených celebrit o nadvládu.*“ Je to jeden zo spôsobov, ako prehľbovať polarizáciu v spoločnosti. (Naím, 2022, s. 63 - 65) Uvedený trend podkladania sa konzumentovi v snahe zabaviť a zaujať súvisí s bojom jednotlivých médií

o diváka či poslucháča. Ďalším príkladom takéhoto splývania je jav, ktorý v angličtine dostal pomenovanie *infotainment*, teda podávanie informácií zábavným spôsobom. Tradičným médiám v súčasnosti „konkurujú“ tzv. influenceri, ktorí často ešte viac znižujú kvalitu a aj pravdivosť informácií. **Gloria Mark** z Kalifornskej univerzity skúmajúca vplyv digitálnych médií na náš život poukázala na to, že desaťročia výskumov odhalili výrazný pokles schopnosti sústredenia. Podľa jej zistení sa priemerné rozpätie pozornosti najmä v našom digitálnom živote údajne skrátilo z 2,5 minúty v r. r. 2004 na súčasných 45 sekúnd. (Mark, 2023) Nečudo, že v boji o pozornosť diváka médiá využívajú všetky dostupné nástroje a praktiky.

3. Pravda, realita a nepravda

Na označenie nepravdivej informácie sa dnes používa, ako už bolo načrtnuté, niekoľko pojmov, medzi ktoré patria konšpirácia, hoax, fake news, fáma, konšpiračná teória, lož, postpravda, sprisahanie a i. Jasne definovať ktorýkoľvek z týchto pojmov zatiaľ predstavuje problém. Pojmy nám slúžia na poznávanie a osvojovanie si vlastností predmetov a javov. Vznikajú na základe konsenzu a slúžia na pomenovanie reality. Rozlišujeme medzi definitívnymi a senzitivizujúcimi pojmami. Do druhej skupiny sú zaradované väčšinou tie, ktoré sú používané v humanitných a sociálnych vedách. (Hanzel, 2009; Feinberg 2013) Netreba zabúdať na to, že význam pojmu sa môže prispôbovať momentálnej interpretácii. Takto nadobúda konkrétny pojem v politike potrebný obsah, a je teda súčasťou politického zápasu o moc či občana. (Dufek, 2019) Ako príklad uvedieme výraz konšpiračná teória, ktorý je mierne zavádzajúci, keďže nie je na mieste povyšovať „akúkoľvek šialenú myšlienku na úroveň vedeckej teórie.“ (Nocun, Lamberty, 2021, s. 18 - 19) Podľa **T. Zálešáka** je tento výraz prijateľný, treba však mať zároveň na zreteli, že ide o „fantazijný príbeh, formulovaný dostatočne vágnymi termínmi na to, aby jeho testovanie bolo vopred znemožnené, alebo aby toto zdanlivé testovanie vyprodukovalo vždy taký výsledok, aký potrebuje autor takejto „teórie“ ten, kto jej oddane verí.“ (Zálešák, 2014, s. 189) Preto je podľa nás vhodnejší výraz konšpiračný príbeh, ktorý – ako vyplýva z tohto označenia – nie je možné vymedziť tak, aby jeho obsah nevyvolával pochybnosti. Názory sa však väčšinou zhodujú na tom, že konšpiračný príbeh vychádza „z toho, že istá skupina ľudí sa spriahla vo svojom odhodlaní priamo a tajne škodiť druhým ľuďom alebo celej spoločnosti.“ (Nocun, Lamberty, 2021, s. 15) Každá spoločnosť je rozdelená na skupiny, ktoré rôznym

konšpiračným príbehom veria a obhajujú ich, kým ďalší ich odmietajú a spochybňujú. Existuje aj názor, podľa ktorého sú rôzne konšpirácie v spoločnosti dôležité, a to napríklad pri kontrole demokraticky zvolenej vlády. (Tvrдый, 2022)

Väčšinou sa konšpiračné príbehy rozdeľujú na globálne, ktoré majú súvzťažnosť k svetovej ekonomike a politike, a na lokálne, ktoré - v závislosti od interpretácie - môžu, no nemusia mať priamu súvislosť s globálnymi konšpiráciami. V operatívnych konšpiračných príbehoch majú hlavnú rolu zohrávať bezpečnostné orgány štátu, najmä tie spojené s tajnými službami. Uvedené rozdelenie nie je však uzavreté, pretože väčšinou sa menované skupiny príbehov prelínajú. Vytvárajú sa rôzne naratívy ovplyvňujúce situáciu nielen v konkrétnom štáte, regióne či v inak definovaných územných jednotkách, ale tiež na medzinárodnej scéne a *vice versa*. (Panczová, 2017; Fielitz, Marcks, 2022)

V súčasnosti sa popri „tradičnej“ hmatateľnej realite, ako ju poznáme, začínajú presadzovať aj jej iné podoby, vrátane virtuálnej. Problémom je ako jednotlivec chápe realitu, ako sa s ňou vyrovnáva a či dokáže dospieť k uzmiereniu seba samého so skutočnosťou, ktorá ho obklopuje. Ak sa to nedarí, vzniká neustály konflikt so sebou samým a s okolím. Táto subjektívizácia súvisí s odcudzením sa svetu, čiže realite, s víťazstvom osobného záujmu nad mravným princípom, ktorý je považovaný za zastaraný, s presadzovaním vlastného vnímania či iba vkusu. (Arendtová, 2002) Existujú rôzne názory na príčiny tohto trendu, jedným z ktorých nepochybne je – v zhode s tvrdeniami **H. Innisa** – utilitarizmus, ako aj okamžitý prístup k (neraz rýchlo sa meniacim) informáciám podľa *vlastného* výberu vďaka prevahe médií, umožňujúcich tento prístup - tlačí, rozhlasu, televízii, ale najmä internetu. „*Historicky podmienená axioma nehierarchizovaného usporiadania tejto supersiete spôsobila, že zatiaľ prakticky neexistuje formálna autorita, ktorá by ju riadila či ‚vlastnila‘ a základnou hodnotou pre jej používateľov je právo slobodne vyjadriť svoj názor pred širokým, sociálne i kultúrne heterogénnym publikom.*“ (Klátiková, 2010, s. 81) Do určitej miery k cenzúre už dochádza; okrem toho sa konzumentovi informácií tieto neraz predkladajú ako ponuka prispôbena jeho záujmom. Táto okolnosť je v dejinách médií novým javom. Podľa sociológa **D. Bella** sú v postindustriálnej spoločnosti hlavným transformačným zdrojom informácie, hlavným strategickým zdrojom vedomosti a hlavnou ‚architektúrou‘ „*hra medzi jednotlivcami a skupinami.*“ (Klátiková, 2010, s. 97) Nárast individualizmu v zvláštnom vzťahu príčiny a následku súvisí aj s prudkým rozmachom individualizovaných komunikačných nástrojov a prostriedkov informácie a zábavy (mobilné telefóny,

tablety, počítače), s cieľenou reklamou, s prevahou prvkov proxemiky, ktorá je typická pre individualistickú kultúru, ako aj s inými faktormi, ktoré prehľbujú priepasť medzi „ja“ a „ne-ja“. Nie náhodou výraz selfie, ktorý vznikol v r. 2012, Oxford University Press o rok neskôr vyhlásil za slovo roka.

Zároveň však panuje všeobecné presvedčenie, že pravda je najdôležitejšia pri akejkoľvek činnosti človeka. Platí to, samozrejme, aj pre politiku a spravodlivosť, ktoré spolu súvisia. Už starogrécky filozof **Sokrates** pripomínal, že *„kto teda velebí spravodlivé, rozhodne hovorí pravdu, kto však velebí nespravodlivé, hovorí nepravdu.“* (Platón, 1990, s. 321) Vieme však, že vždy bolo, je a bude najdôležitejšie dosiahnuť vlastný cieľ, platí teda klasický výrok: účel svätí prostriedky. **H. Arendtová** pripomína, že klamstvo slúži ako náhrada uplatňovania násilnejších mocenských prostriedkov na dosiahnutie politického cieľa (Arendtová, 2002), preto môžeme túto stratégiu považovať za súčasť mäkkej moci. Prezentovaný názor je teda v politike rozhodujúcejší než pravda, lebo ním sa legitimizuje politická moc. (Bělohradský, 2021) Stále však pretrváva otázka, ako môže byť konkrétna politická moc ohrozená pravdou a ako ju prezentuje. (Buraj, 2018) Na druhej strane, pravda by mala byť prvoradá, pretože na jej základe sledujeme a analyzujeme nielen aktivity politických aktérov, ale aj reakcie na ne. (Arendtová, 2002) Zhoda v tom, čo je pravda, pravdepodobne nikdy nebude, pretože každý môže vyhlásovať za pravdivé niečo iné, čiže *„pravdou sa stáva spoločná mienka, a to vtedy, keď ju práve máme a kým ju máme“*, na čo upozorňoval už spomínaný **Sokrates**. (Platón, 1990, s. 467)

Pravda má veľa podôb, je to *„výbušný materiál“*, ktorý, prirodzene, prekáža a každému robí problémy. (Šimsa, 2018, s. 9) Na rozdiel od faktu, ktorý je empiricky overiteľný a merateľný, totiž obsahuje aj aspekt presvedčenia či hodnotenia. Zároveň však – či o pravdu máme, alebo nemáme záujem – je súčasťou našej skutočnosti, ktorú si vytvárame a je našou istotou v živote. (Münz, 2002a) Pritom by sa mala tá „naša“ pravda zhodovať s faktom (Münz, 2002), keďže ten je nespochybniteľný. (Arendtová, 2002; Sedová, 2009) V súčasnosti však už ani fakt nie je faktom, lebo údajne jestvuje jeho alternatíva. Slovné spojenie „alternatívny fakt“ sa pripisuje **K. Conwayovej**, poradkyni **D. Trumpa**, 45. prezidenta USA, keď tvrdila, že jeho hovorca **S. Spicer** neklamal v súvislosti s počtom účastníkov na **Trumpovej** inagurácii, len poskytol „alternatívny fakt“. Na rozdiel od faktu je tento „alternatívny fakt“ vždy niečo iné, čo však v dobe stručnosti a virtuálnej reality väčšine ani neprekáža. Dôležité je, že je v súlade s konkrétnym názorom. Stretávame sa tiež s výrazom alternatívne vysvetlenie, ktoré *„vypovedá len o postoji k väčšinovému názoru, no nehovorí nič o jeho*

pravdivostnej hodnote.“ (Nocun, Lamberty, 2021, s. 18; Lehtonen 2018) Takto jednoducho sa spochybňuje skutočnosť, čiže pravdivé tvrdenie, ktorého overenie by nemalo predstavovať problém. Napriek tomu sa z politických dôvodov tvrdí niečo iné, teda vedome sa zavádza, realita sa odmieta, prezentuje sa subjektívne, čiže ako niečia pravda, čo je už skôr viera než fakt. (Wikforss, 2021) Z tohto vyplýva, že neexistuje jedna skutočnosť, ale je ich toľko, koľko potrebujú napríklad politici, aby medzi sebou a v spoločnosti naďalej šíрили nenávisť a lož, a týmto spôsobom rozkladali spoločnosť.

Je prirodzené, že v pluralitnej spoločnosti existuje viacero naratívov, ktoré medzi sebou súperia. Nemali by však, ako je známe, vyvolávať nepriateľstvo. Verejný priestor totiž nie je vyhradený len pre jeden názor, ale každý si hľadá pre svoj výklad dejov modelového čitateľa, ako sa o tom zmieňuje filozof **V. Bělohradský**. Neustále je potrebné obhajovať svoju pravdu a byť v konfrontácii s inou, ďalšou. (Bělohradský, 2021) Napriek verbálnemu podporovaniu rôznorodosti každý očakáva, že jeho názor bude prijímaný absolútnou väčšinou, pričom odlišné názory sú vhodné len na to, aby sa nimi demonštrovala rôznosť postojov, prípadne sa iba dehonestujú. Už spomínaná dichotómia „priateľ *versus* nepriateľ“ má do určitej miery mobilizačný účinok na časť podporovateľov nejakého názoru, no zároveň vyvoláva konflikt s inými náhľadmi. Vyjadrenia, ktorých cieľom bolo udržať vlastných sympatizantov v akčnosti, môžu spôsobiť ich iracionálne konanie. Absentuje vzájomná empatia, prehľubuje sa odcudzenie a spochybňovanie druhého, čiže uzatváranie sa skupín do seba a odmietanie komunikovať. Formálne existuje snaha o diskusiu, ale reálne sa vedú len monológy. Neustále sa spochybňuje všetko, čo druhá strana spraví alebo povie, pričom si vzájomne nedôverujú. (Evans, 2019) Odmietanie konfrontácie s inými demonštruje absenciu empatie voči nim a tiež stratu súdnosti a schopnosti samostatne myslieť. (Bělohradský, 2021) Ide tu o známu banalitu zla, ktorú opisovala **H. Arendtová**. Netreba zabúdať na prejav pocitu ohrozenia a aktivizáciu obranného mechanizmu u jednotlivcov a skupín, ako aj na faktor komunikácie, ktorého funkciou okrem sprostredkovania informácie je aj ovplyvňovanie mienky týchto jednotlivcov či skupín. Stráca sa verejný priestor, lebo chýba záujem o akúkoľvek konfrontáciu, následne splyva realita s ilúziou a vytvára sa akýsi svet, vyhovujúci napríklad určitej politickej skupine, do ktorého sa nevpušťa žiaden cudzí, resp. nikto s inými názormi.

Súčasnú situáciu označujeme ako informačný a hodnotový chaos. Fakt ako taký by nemal podliehať žiadnej ideológii, avšak už jeho interpretáciou sa premieňa na dôkaz, a takto sa vytvára argument. (Evans, 2019) Terajšie obdobie

sa často charakterizuje ako postfaktická alebo postpravdivá doba. (Klicperová-Baker, 2021; Wikforss, 2021) Jej súčasťou je spomínaná postpravda, ktorú zaraďujeme k pojmom ako sú fake news, konšpiračné teórie atď. Tieto totiž nahrádzajú prístupy a modely správania, ktoré boli doteraz všeobecne prijímané, ako cynizmus, nihilizmus, relativizmus či skepticizmus. (Šimsa, 2018) Za vznikom spomínaných „pseudoteórií“ môže byť aj snaha inovovať, teda zaujať niečím novým, čiže odlíšiť sa od všetkého predchádzajúceho, pričom na strane adresáta ide o nasýtenie jednej zo základných ľudských vlastností - zvedavosti. Prvok novosti či neobvyklosti môže mať priamy dopad na rýchlosť i dosah danej správy. V tzv. postpravdivej politike sú emócie a presvedčenia dôležitejšie než fakty (Štefančík, 2022), čím sa strácajú objektívne hodnotiace kritériá pre pravdu. (Naím, 2022) Označovanie niečoho za „post“ jasne ukazuje, že ide o niečo nové, čo má ale zároveň kontinuitu s niečím predchádzajúcim.

Jasne odlíšiť pravdu od klamstva je zložité nielen pre množstvo a akosť informácií o danom probléme, ale možno aj pre tzv. politickú korektnosť vo verejnom priestore. O tom, ako, kedy a kde ju uplatňovať sa vedú tiež spory. Otázne je okrem iného, do akej miery politicky korektný jazyk skresľuje konkrétnu situáciu či dokonca mení význam pojmov. Nie je totiž celkom jasný jeho vzťah k pravde, ako ani to, čo politická korektnosť vlastne je. Filozofka **Š. Löwensteinová** si v tejto súvislosti kladie otázky, či ide „o *způsob vyjadřování a chování, o morální princip, nebo naopak o nástroj manipulace veřejného mínění či novou ideologii.*“ (Löwensteinová, 2018, s. 204) Z tohto vyplýva obava nielen označiť nejaké vyjadrenie za klamstvo, ale aj prezentovať v dialógu vlastné názory a obhájiť ich. Vytvárajú sa teda uzavreté komunity či skupiny a iné mienky sa odmietajú. Pravdepodobne môže ísť tiež o nechuť či nechotu konfrontovať sa s iným názorom, o neprípustenie inej pravdy a udržanie si vlastnej reality, čo súvisí aj s už spomínanou obranou vlastnej identity. (Nocun, Lamberty, 2021) Takýto stav sa zvykne pomenovávať polemickým slovným spojením filtračná bublina. Opäť nejde len o fenomén súčasnosti, keďže ľudia vždy trávili väčšinu času s tými, s ktorými mali identické záujmy a názory. (Fielitz, Marcks, 2022) Takéto vzájomné odmietanie však podnecuje v spoločnosti vznik konfliktov, útokov na iných, nepriateľstva, ba až nenávisť, čo ohrozuje i pluralitné politické zriadenie. Nevraživosť voči inému názoru je na vzostupe. Vysvetľuje sa aj čoraz komplikovanejšou spoločenskou sieťou, v ktorej sa nachádza každý jednotlivec, keďže musí okamžite prijať, spracovať a interpretovať obrovské množstvo informácií o ostatných. Prejavy nevraživosti sú najrozšírenejšie na sociálnych sieťach (Diener, 2021), kde nachádzame rôzne informácie týkajúce sa politiky,

ktoré podnecujú nenávisť a rozširujú ju medzi jednotlivými skupinami. Najnavštevovanejšie sú tie odkazy, ktoré sú obsahovo priradené prinajmenšom k radikálnym. Podľa filozofky **Å. Wikforss** v týchto prípadoch nie je najdôležitejšie pýtať sa, „či je tvrdenie pravdivé, alebo nepravdivé, ale prečo ho autor vyslovil a aký efekt to vyvolá, ak mu človek uverí.“ (Wikforss, 2021, s. 55)

4. Politici, politika a sloboda vyjadrovania v médiách

V liberálnych demokratických režimoch jestvuje možnosť slobodne prezentovať akýkoľvek názor, pokiaľ nevyvoláva napríklad nenávisť voči iným. Niektoré osoby či skupiny žijúce v pluralitnom zriadení však považujú za prirodzené šíriť a propagovať názory spochybňujúce tento politický systém, ktorý im umožňuje hlásať svoje myšlienky vyvolávajúce nevráživosť či iné negatívne emócie. Ak sú za takéto aktivity trestne stíhané, označujú to za snahu umlčať ich. Takto sa vyjadril **M. Kotleba**, predseda strany Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS) a poslanec Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) 3. septembra 2019, keď Najvyšší súd Slovenskej republiky odsúdil **M. Mazureka**, poslanca NR SR za ĽSNS, „za hanobenie rasy, národa a presvedčenia“ na peňažnú pokutu 10 000 eur. Týmto odsúdením stratil aj mandát poslanca. (Oravská, 2019; Mikušovič, 2019) V takýchto prípadoch obvinení či odsúdení väčšinou argumentujú svojím právom na slobodu prejavu, ktorú však svojimi vyjadreniami spochybňujú, a to otvorenejšou, resp. skrytejšou obhajobou totalitných, najmä fašistických a nacistických režimov. Zásah štátnej moci voči nim vždy označujú za nedemokratický a vyhlasujú sa za obeť vládnucej politickej moci. Na rozdiel od liberálno-demokratickej moci, totalitná väčšinou potláča akékoľvek verejné prezentácie iných než provládnych názorov. Tie musia byť schválené a organizované provládnymi štruktúrami. Autoritárske režimy niektoré aktivity svojich oponentov tolerujú, iné avšak potláčajú, v závislosti od toho, či sú v súlade s presadzovanou politikou a do akej miery môžu ohroziť vládnu moc. Zároveň však totalitné aj autoritárske režimy intenzívne podporujú šírenie ich oficiálnej politiky v iných štátoch, najmä v tých, čo majú pluralitné zriadenie a ktoré označujú väčšinou za nepriateľské a snažia sa destabilizovať ich vnútropolitickú situáciu. Podieľajú sa na tom do určitej miery aj osoby a predstavitelia niektorých politických strán pôsobiacich v pluralitnom politickom zriadení, a to prezentovaním názorov veľmi podobných tým, ktoré majú väčšinou pôvod v totalitných či autoritárskych štátoch, ako aj obhajovaním totalitných režimov, či

už fašistických, alebo komunistických, pričom využívajú okrem iného tzv. „spomienkový optimizmus“ (vo východnej časti Nemecka preň dokonca existuje špeciálny pojem *Ostalgie*). Rôzne „zaručene pravdivé“ informácie nachádzame napríklad na profiloch politikov, pričom niekedy nie je jasné, kto a čo na nich uverejnil, ako sa to stalo v prípade **S. Mizíka**, poslanca NR SR za ĽSNS. Úradom špeciálnej prokuratúry bol obvinený „z výroby a šírenia extrémistických materiálov a hanobenia národa a rasy.“ Špecializovaný trestný súd ho v roku 2018 oslobodil, čo potvrdil v roku 2019 rozsudok Najvyššieho súdu SR. Jeho obhajoba bola založená na tvrdení, že **S. Mizík** nevie pracovať s počítačom, z čoho vyplýva, že daný status nemohol napísať. (Mikušovič, 2017) Obvinený zároveň využil právo „nevypovedať, nebolo preto od neho možné žiadať označenie osoby, ktorá status mohla na jeho profil uverejniť.“ (Striško, 2019)

Názory politikov prezentované na sociálnych sieťach sú súčasťou politického zápasu. Otázne je, či ide len o získanie či udržanie si moci a postavenia v rámci súperenia politických strán, alebo o zmenu politického pluralitného systému. K jej vykonaniu treba, aby konkrétna politická strana či koalícia mala dostatok hlasov v parlamente a tiež vôľu zmeniť volebný systém. Následne môže postupne dochádzať k takým úpravám, ktoré skutočne zmenia politický systém, čím si ona upevní moc v štáte. Diskusie o tom, či je súčasný volebný systém pre Slovensko výhodný, trvajú od roku 1997. (Kubín, Veľšic, 1998) Zúčastnené strany majú prirodzene dostatok argumentov v prospech svojho tvrdenia. Netreba zabúdať na to, že všetko sa dá zákonom zmeniť a čo bolo prv výhodou, môže sa stať nevýhodou a opačne. Požiadavka upraviť volebný systém sa občas nastolí, najmä pred parlamentnými voľbami. Niektoré politické strany ju mali aj vo svojich volebných programoch. OĽANO pritom argumentovalo tým, že ľud musí mať viac moci na úkor elit. (Úprimne odvážne pre ľudí, 2020) Po októbrovom stranickom sneme v roku 2022 a po voľbách do orgánov samosprávy obcí a samosprávnych krajov sa **P. Pellegrini**, predseda politickej strany HLAS – sociálna demokracia a nezaradený poslanec NR SR, opýtal: „Prečo by sme nevytvorili zmiešaný volebný systém, ktorý profesionálne a odborne zdatným ľuďom umožní dostať sa do parlamentu?“ (Pellegrini, 2022) Do tejto diskusie sa zapojil okrem iných politológ **S. Abrahám**, podľa ktorého je táto požiadavka síce logická, avšak radikálna a nereálna, pričom sa stačí opäť vrátiť k zákonu, ktorý platil do roku 1997. (Abrahám, 2022) Poslanci NR SR 25. januára 2023 teda odsúhlasili zmenu v ústave a doplnili ju o „ustanovenie, že poslanci sú volení podľa zásad pomerného zastúpenia.“ (NR SR: Poslanci schválili, 2023) V súvislosti so zmenou zákona o volebnom systéme sú obavy z tzv. gerrymanderingu, čiže

„prekresľovania hraníc volebných obvodov tak, aby zahŕňali čo najviac voličov preferujúcich danú politickú stranu.“ Stalo sa to napríklad v USA v Severnej Karolíne alebo v Maďarsku. (Naím, 2022, s. 34)

Spochybňovanie nielen politického systému pluralitnej demokracie tvorí agendu niektorých politických strán. Časť politikov predkladá občanom alternatívu k realizovanej politike, vrátane zahraničnej. Je však otáznosť, či je skutočne možná a ako by zmenila politický systém a zahraničnú politiku štátu. Vyjadreniami nielen na sociálnych sieťach vyvolávajú dohady, do akej miery propagujú ciele politik iných štátov, ktoré sú nezlučiteľné s národno-štátnymi záujmami Slovenskej republiky a jej spojencov. V rôznych statusoch totiž niektorí politici vzbudzujú nedôveru voči liberálnej demokracii, a tým aj voči niektorým reprezentantom moci a spochybňujú dôležitosť ľudských a občianskych práv. Výsledkom je, prirodzene, zvyšovanie vlastnej podpory u sympatizantov, týmto však spôsobujú polarizáciu a vyvolávajú nepriateľstvo a nenávisť k osobám s inými politickými názormi. Následne si obsahy statusov politikov občania medzi sebou vymieňajú a tak sa vytvárajú uzavreté skupiny. V rámci nich sa šíria informácie, ktorých primárny zdroj je niekedy ťažké identifikovať. Takto dochádza, či už vedome, alebo nevedome, k preberaniu a šíreniu správ, o ktoré má záujem tiež iný štát snažiaci sa presadiť svoje ciele a tým vyvolávať vnútropolitické konflikty v danom štáte. V takýchto prípadoch ide jasne o konšpiračný príbeh, čiže šírenie zavádzajúcich, klamlivých alebo polopравdivých informácií, ktoré sa majú stať pravdou. Pre ich percipienta je najdôležitejší obsah, s ktorým sa stotožňuje. Jeho šírenie vzbudzuje dojem väčšinového názoru. Treba však pripomenúť, že pluralitné režimy podporujú iniciatívy zamerané na eliminovanie správ, ktoré považujú za nepravdivé, a to najmä vzdelávaním, výchovou a osvetou. Zároveň už aj sociálne siete pristupujú k blokovaniu nepravdivých informácií. Pluralitné režimy, či už priamo, alebo prostredníctvom občianskej spoločnosti, podporujú niektoré skupiny osôb, ktoré vyvíjajú snahy o slobodnejšie pomery v totalitných a autoritárskych spoločensko-politických systémoch moci. Totalitné a autoritárske režimy, prirodzene, takéto aktivity potláčajú, považujú ich za nepriateľské, pričom neustále prebieha hybridná vojna, ktorej cieľom je postupné rozloženie nepriateľa aj za cenu konfliktu, či už vo vybranom štáte, alebo v medzinárodnom priestore. (Hajduková, 2021; Ivančík, 2016)

Zásadný rozdiel medzi šírením akýchkoľvek informácií v minulosti a v súčasnosti spočíva najmä v tom, že dnes si ich milióny ľudí vďaka dostupnému internetu a sociálnym sieťam vymieňajú veľkou rýchlosťou. Rozširovanie alternatívnych sociálnych médií a prezentovanie iných informácií

než poskytovaných mainstreamovými médiami zaznamenávame v zhruba poslednom dvadsaťročí. Súvisí to s rozvojom internetu a s prudkým poklesom finančných nákladov na prevádzkovanie médií. Pochybnosti, či až nevraživosť vzbudzujúce informácie, ako aj extrémne názory nemali kedysi takú publicitu a dosah na obyvateľstvo ako v súčasnosti, lebo vládna moc majúca rozhodujúci vplyv na masmédiá ich marginalizovala, a preto sa mohla navonok vykazovať relatívna spoločenská zhoda. Zároveň však bola aj vyššia dôvera v pluralitný politický systém než v súčasnosti. Rozmach internetu výrazne zmenil nielen masovú komunikáciu, ale aj politiku. Zástancovia liberálnej, čiže pluralitnej demokracie do určitej miery ustupujú tým, čo majú záujem radikálne meniť politické pomery. (Mounk, 2019; Fielitz, Marcks, 2022;) Ide najmä o politikov a ich prívržencov priradených k populistom. Sledujeme tiež zmeny vo vnímaní času. Klasické rozdelenie času na minulosť, prítomnosť a budúcnosť prestáva platiť. Keďže všetko sa deje on-line alebo práve teraz, výrazne sa preferuje krátkodobosť. Aktuálne udalosti veľmi rýchlo reflektujú rôzne skupiny, pričom v rámci každej z nich všetci jej členovia prezentujú rovnaké, resp. veľmi podobné názory na ne. Ich vyjadreniam teda chýba časový odstup aj od udalostí, aj od reakcií na ne, preto tu nastáva problém ich nestranného hodnotenia. Zároveň však ide o bezprostredné svedectvo osôb, pre ktoré boli dané udalosti významné či dôležité, keďže na ne reagovali. (Leduc, 2005) Väčšina udalostí má v masmédiách a na sociálnych sieťach okamžitý ohlas, pričom ale rýchlo strácajú svoju aktuálnosť, zaujímavosť či významnosť. Ide o neustále zverejňovanie, sledovanie a reflektovanie rozmanitého prítomného diania, nevynímajúc politické, čiže konvenčné udalosti. (Horský, 2009)

Vnímanie internetu sa od 90. rokov 20. storočia výrazne zmenilo. Na začiatku bol označovaný za pomocníka slobody, dnes sa však najmä prostredníctvom sociálnych médií stal priestorom na prejavovanie a šírenie nenávisťi voči iným. (Fielitz, Marcks, 2022) V dôsledku toho sa zároveň s rozvojom kybernetického priestoru počas posledných dvoch desaťročí prijímajú na národnej a medzinárodnej úrovni rôzne opatrenia na jeho reguláciu. (Národná stratégia, 2021; Akčný plán, 2021) Kybernetický priestor sa stal súčasťou každodenného života a politického zápasu nielen na vnútroštátnej, ale aj medzinárodnej úrovni. V Národnej stratégii kybernetickej bezpečnosti Slovenskej republiky na roky 2021 až 2025 sa upozorňuje na fakt, že „niektoré štáty a neštátni aktéri sa stále viac uchylujú k presadzovaniu svojich cieľov prostredníctvom nekalých kybernetických aktivít.“ (Národná stratégia, 2021, s. 5) Politická moc v demokratických i nedemokratických politických zariadeniach prijíma rozhodnutia,

ktorými sleduje kybernetický priestor a následne doň zasahuje, napríklad blokovaním konkrétnych webových stránok slúžiacich na šírenie názorov a postojov nezlučiteľných s ňou presadzovanou politikou. V Slovenskej republike tieto opatrenia realizujú orgány verejnej moci, vrátane Národného bezpečnostného úradu. (Zákon číslo 231, 2022) Najznámejší takýto prípad v Slovenskej republike sa týka **L. Blahu**, poslanca NR SR za politickú stranu SMER – SD, ktorý na sociálnej sieti Facebook uvádzal veľa konfrontačných, niekedy až dehumanizačných vyjadrení o iných politikoch a verejne známych osobnostiach, vrátane prezidentky SR **Z. Čaputovej**. Podľa rozsudku Okresného súdu Bratislava 1 z marca 2022 mal **L. Blaha**, podpredseda strany SMER-SD a poslanec NR SR, zo svojich statusov uverejnených na Facebooku odstrániť nepravdivé tvrdenia o prezidentke. Rozsudok sa vzťahoval aj na jeho verejné vystúpenia. (Teluchová, 2022) Zo strany **L. Blahu** podľa tohto rozsudku išlo „o vyvolanie silných negatívnych emócií u jeho priaznivcov voči prezidentke, ktoré nie sú obhájiteľné slobodou prejavu, nakoľko v nich absentuje vecná, racionálna argumentácia, prípadne akákoľvek snaha o vysvetlenie a preukázanie tvrdených skutočností. Jeho statusy majú útočnú povahu s cieľom vyvolávať a podnecovať silné negatívne emócie.“ (Osvaldová, 2022) Rozsudok potvrdil Krajský súd v Bratislave v júli 2022. (TASR. Tlačová agentúra, 2022) Ústavný súd SR, štvrtý senát, v októbri 2022 odmietol sťažnosť **L. Blahu** proti tomuto rozsudku, čo odôvodnil tým, že „nevyužil všetky právne nástroje, ktoré mal k dispozícii na ochranu svojich práv.“ (Teluchová, 2022)

Prevádzkovateľ sociálnej siete môže tiež prijať rozhodnutie o blokovaní konkrétnych účtov. V slovenskej spoločnosti je opäť najznámejším takýmto prípadom zablokovanie účtu **L. Blahu** na Facebooku v júni 2022 pre nenávistné prejavy. (Hodás, 2022) Išlo o jeho „fanúšikovskú stránku, na ktorej bolo 174-tisíc sledovateľov“. Následne mu, ako 29. júna 2022 na svojej internetovej stránke informovala strana Smer-SD, Facebook zablokoval aj osobný profil (Blaha sa sťažuje, 2022). Predtým však—v roku 2017—Facebook zablokoval účty napríklad politikom z Ľudovej strany Naše Slovensko **M. Kotlebovi**, **M. Mazurekovi** a **M. Uhríkovi** (Facebook zablokoval, 2017). Celosvetovo známy je prípad **D. Trumpa**, ktorého účty mu po útoku jeho priaznivcov na Kongres vo Washingtone 6. januára 2021 zablokovali napríklad Facebook a Twitter. (Paulík, 2022)

Záver

V liberálnych demokraciách už niekoľko desaťročí pozorujeme radikalizáciu politického prostredia, ktorá priamo súvisí s nárastom popularity rôznych populistických politických strán, a to bez ohľadu na ich postavenie v politickom systéme. Z väčšiny vyjadrení politikov vyplýva, že nepreferujú politický zápas, ale boj, čiže zlikvidovanie nepriateľa takým spôsobom, aby mal čo najmenší priestor na ovplyvňovanie občanov. Ide o radikalizáciu, ktorá podporuje – možno neúmyselne – šírenie rôznych vyššie uvedených zavádzajúcich, lživých a vymyslených „faktov“ či vyjadrení, čiže rozosievanie nepravdy. Internet a sociálne siete sa stali priestorom, kde v súčasnosti prebieha nielen prezentácia názorov politikov a občanov, ale najmä politický zápas o udržanie slobodnej spoločnosti. (Fielitz – Marcks, 2022)

V slobodných spoločnostiach sa rozvíja diskusia nielen o tom, čo sa zverejňuje vo virtuálnom priestore vrátane sociálnych sietí, ale aj o tom, či je vôbec potrebné zaoberať sa touto problematikou. Zavedenie akéhokoľvek zákazu na tomto poli však situáciu nezmení, skôr skreslené informácie všetkého druhu iba zatraktívni. Ich ignorovanie môže mať za následok, že sa začne o nich tvrdiť, že sú pravdivé. Ich šíritelia však už jeden zo svojich cieľov dosiahli, keďže sa im venuje pozornosť v médiách, vďaka čomu môžu ovplyvňovať tematiku celospoločenskej diskusie. Vytvára sa tým dojem, že ide o názor väčšiny, a preto je nespochybniteľný. Problém mlčiacej väčšiny však pretrváva. Každý má sklon prezentovať svoje stanovisko ako väčšinové, a tak demokratické. Je však dôležité diskutovať o tom, či vymýšľanie a šírenie rozmanitých neprávď resp. poloprávď ohrozuje pluralitné zriadenie, či tieto aktivity vychádzajú z potrieb určitých skupín prejavovať takto nesúhlas so štátnou politikou, alebo či ich využívajú a financujú iné štáty na presadzovanie vlastných záujmov, čo sa väčšinou kvalifikuje ako nepriateľský akt, prípadne ako neprimerané zasahovanie do vnútorných záležitostí.

Neustále sa vedie spor o to, čo sa má a čo sa nemá považovať za zasahovanie do vnútorných záležitostí iného štátu. Každý má totiž záujem len o vytváranie pozitívneho obrazu svojej krajiny. Konkrétne konanie daného štátu môže mať však dosah nielen na jeho vnútornú stabilitu, ale tiež na ďalších aktérov medzinárodnej politiky. Prirodzene, treba brať do úvahy, akými prostriedkami presadzuje vlastné ciele, aké dôsledky to zanecháva v medzinárodných vzťahoch, akým spôsobom, kedy a kto toto konanie interpretuje. Na rôzne klamstvá šíriace sa najmä na sociálnych sieťach reaguje aj časť politickej scény,

lebo si uvedomuje z nich vyplývajúce nebezpečenstvo pre liberálnu demokraciu. Zdôrazňuje sa to napríklad aj v Otvorenom liste, ktorý 29. marca 2023 adresovali predsedovia vlád Českej republiky, Estónskej republiky, Litovskej republiky, Lotyšskej republiky, Moldavskej republiky, Poľskej republiky, Slovenskej republiky a Ukrajiny riaditeľom spoločností prevádzkujúcich sociálne siete. Podľa názoru jeho signatárov je nevyhnutná ich spolupráca s vládami, občianskou spoločnosťou, odborníkmi, akademickou obcou, nezávislými médiami a overovateľmi faktov na zabránenie šíreniu „*propagandy či dezinformácií podporujúcich vojnu, ospravedlňujúcich vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti.*“ (Premiér Fiala, 2023) Ďalšia časť politikov, a to tí, čo sú zaraďovaní k populistom, využívajú nespokojnosť občanov a presviedčajú ich o svojej schopnosti rýchlo zmeniť politické pomery. Režim liberálnej demokracie sa postupne mení napríklad na hierarchickú demokraciu, v ktorej neexistuje rešpekt voči nezávislým inštitúciám a individuálnym právam. (Mounk, 2019)

Zástancovia liberálnej demokracie do určitej miery ustupujú tým, čo žiadajú zmenu režimu a šíria nepravdy rôzneho druhu a kalibru najmä v digitálnom prostredí. Chýbajú totiž také argumenty, ktoré by presvedčili obyvateľov o prospešnosti pluralitného politického režimu. Politické strany strácajú dôveru občanov aj pre snahu depolitizovať akýkoľvek problém. Tento depolitizačný proces je však len súčasťou pokračujúcej politizácie spoločnosti. Bez ohľadu na rozhodovacia úroveň politici zriadia buď komisiu expertov, alebo prijímajú odporúčania úradníkov, čiže občanmi nezvolených osôb. Na základe nimi vypracovaných materiálov politici schvália príslušnú legislatívnu normu a predtým ju odôvodnia. (Bělohradský, 2021) V dôsledku tzv. demokratického deficitu, keď väčšinou absentuje širšia diskusia o danom probléme a konkrétna politická zodpovednosť za jeho riešenie, rastie nespokojnosť občanov a zvyšuje sa podpora tých politikov, ktorí proti tomuto vystupujú. Liberálno-demokratické spoločnosti sa v súčasnosti nachádzajú aj v hodnotovej kríze. Pozorujeme ju v náraste prítlačivosti „*primitívnych, ale i sofistikovaných foriem extrémizmu.*“ (Katuninec, 2009) Nevhodnými vyjadreniami uvedenú radikalizáciu podporuje väčšina politikov, i keď toto tvrdenie zásadne odmietajú. Vo vzájomných vzťahoch medzi politikmi absentuje vyššie spomenutý dialóg, z čoho vyplýva nedostatok spoločenskej dôvery a prejavov pochopenia.

V súvislosti s radikalizáciou spoločnosti a príklonu k extrémizmu aj vďaka šíreniu vymyslených alebo skreslených informácií prebieha konflikt medzi konzervatívnymi a progresívnymi ideami v politike, spoločnosti, či kultúre. Dnes je dôležité, ako poznamenal **T. Snyder**, byť na strane pravdy a akceptovať

jej viacozmernosť. (Judt, Snyder, 2021) Bez plurality a snahy väčšiny o dohodu nenastane toľko požadovaný zmier v spoločnosti. Dôležité je, aby mal každý rovnaké podmienky na svoju prezentáciu. Vzťah medzi pravdou, politikmi a občanmi je zložitý. Potrebujeme opäť rozlíšiť, čo je súkromné a čo je verejné, pretože spoločný virtuálny priestor stiera jasne dané hranice medzi nimi.

Ľudská komunikácia prebieha tak v reálnom, ako aj vo virtuálnom priestore; človek nemôže nekomunikovať (pretože komunikujeme aj keď mlčíme, presnejšie, keď nereagujeme slovné, keďže pri priamej, osobnej komunikácii druhému účastníkovi tejto komunikácie prichádza ako „legenda“ k pochopeniu na pomoc reč tela, zatiaľ čo pri písomnej komunikácii si aj z mlčania druhej strany môže vyvodiť isté závery, či už správne alebo nesprávne) a každá komunikácia má obsahový i vzťahový aspekt a teda zároveň predstavuje aj metakomunikáciu. V komunikačnom procese sú prítomné nasledujúce zložky a ich vzájomné vzťahy, ktorých úloha je kľúčová z hľadiska interpretácie správy: vysielateľ správy, miesto a čas, kde dochádza k vyslaniu a prijatiu správy (ktoré nemusia byť totožné), médium, slúžiace na prenos správy a samotný prijímateľ správy. Na interpretáciu správy potom vplyva miera kredibility vysielateľa správy (osoba, ktorá má v očiach adresáta/adresátov určitú autoritu, či mocenské postavenie), vzťah medzi vysielateľom a prijímateľom správy (ak je antagonistický, je silný predpoklad, že prijímateľ správu prijme ako nepravdivú, zatiaľ čo ak vysielateľovi správy dôveruje, pravdepodobne prijme správu ako pravdivú), médium, ako prostriedok ovplyvňujúci prenos a interpretáciu správy, ktorý môže danú správu rôzne skresliť, tzv. kognitívny šum, ktorý definujeme ako súhrn rušivých faktorov brániacich správne prijatiu vyslanej správy: na jednej strane momentálnym a trvalým emocionálnym naladením, ktoré nesúvisí s komunikatívnou situáciou, emóciami vyvolanými prostredím, v ktorom sa komunikácia odohráva, emóciami vyvolanými prítomnosťou spoluúčastníka komunikácie - a na druhej strane stereotypizáciou, extrapoláciou, nepresnosťou formulácie, zovšeobecňovaním, rozdielmi v metakomunikačnej rovine atď. Podstatnú úlohu v tom, či a ako sa daná správa bude ďalej šíriť, však zohráva najmä reakcia prijímateľa správy. Na tomto mieste chceme zdôrazniť, že z hľadiska jeho roly ako potenciálneho šíriteľa správy je kľúčom k zmierneniu dopadu nepravdivých informácií či k odstráneniu nesprávnej interpretácie ovládnutie, či zvládnutie a efektívne využitie časopriestoru medzi podnetom a reakciou – onej zóny ticha, ktorá vytvára príležitosť eliminovať, či aspoň zredukovať tento emocionálno-kognitívny šum. Súčasná informačná explózia totiž dovoľuje nepodľahnúť emócii vyvolanej prijatou správou, ale so zapojením zdravého rozumu overiť si pravdivosť tejto

správy vo viacerých, podľa možnosti spoľahlivejších, prameňoch.

Literatúra:

- ABRAHÁM, S. 2022. *Volebný systém, referendum a „modrá totalita“*. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/3097354/volebny-system-referendum-a-modra-totalita/> [cit. 2023-10-12]
- Akčný plán realizácie: Národná stratégia kybernetickej bezpečnosti 2021 – 2025*. 2021. Národný bezpečnostný úrad. Dostupné na internete: <https://www.nbu.gov.sk/kyberneticka-bezpecnost/strategicke-dokumenty/index.html> [cit. 2023-10-12]
- ARENDTOVÁ, H. 2002. *Mezi minulostí a budoucností*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2002, 264 s. ISBN 80-85959-92-5.
- ARGYLE, M. 1967. *The Psychology of Interpersonal Behaviour*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 1967, 223 s. ISBN 0140208534
- AUGUSTÍN, M. 2020. Súčasný podoby depolitizačnej praxe v súvislosti s protipandemickými opatreniami v boji s novým koronavírusom. In: *Medzinárodné vzťahy 2020*. Medzinárodná vedecká konferencia. Medzinárodné vzťahy 2020: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky : zborník príspevkov z 21. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej online 3. - 4. decembra 2020 = Conference Proceedings 21th International Scientific Conference online 3th - 4th December 2020. Bratislava: EKONÓM publishing, 2020, ISBN 978-80-225-4786-4, ISSN 2585-9412.
- AUGUSTÍN, M. 2020. Výskum demokracie v postpozitivistickej vede. O metodologických otázkach teórií demokracie. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 13, 2020, č. 2, s. 19 - 32, ISSN 2585-8459 (online). DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2020-2.2>
- BARŠA, P. a kol. 2009. *Dialog teórií. Filozofická dilemata výskumu mezinárodných vzťahů*. Praha: SLON 2009, s. 252 ISBN 978-80-7419-011-7
- BAUMAN, Z. 2017. *Retrotópia*. Bratislava: Artfórum 2017, 168 s. ISBN 978-80-8150-176-0
- BĚLOHRADSKÝ, V. 2021. *Čas pléthokracie. Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně*. Praha: 65. pole 2021, 364 s. ISBN 978-80-88268-57-4.
- BENEŠ, V. – DRULÁK, P. (eds.) 2019. *Metodologie výskumu politiky*. Praha: SLON 2019, 360 s. ISBN 978-80-7419-283-8
- BLAHA, Ľ. 2022. *Facebook je mnou posadnutý – tentoraz ma vymazali*

- kompletne. Dostupné na internete: <https://t.me/LubosBlahaSmer/193> [cit. 2023-10-12]
- Blaha sa sťažuje, že mu zablokovali ďalší profil. Facebook je mnou posadnutý, vyhlasuje. 2022. TREND.sk/Správy. Dostupné na internete: <https://www.trend.sk/spravy/blaha-stazuje-mu-zablokovali-dalsi-profil-facebook-je-mnou-posadnuty-vyhlasuje> [cit. 2023-10-12]
- BRHLÍKOVÁ, R. 2021. Extrémizmus v oficiálnej rétorike európskych inštitúcií. In: *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe*. Trnava: Universitas Tyrnaviensis 2021, ISBN 978-80-568-0433-9.
- BURAJ, I. 2018. Pravda ako konštrukt alebo realita? (K Foucaultovmu prístupu a ponímaniu pravdy). In: *Relativizmus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studii Ladislava Hejdánka*. Ústí n. Labem: Filosofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem 2018. ISBN 978-80-7561-109-3.
- DAHLMAN, C.– SARWAR, F. – BÅÅTH, R. et al. Prototype Effect and the Persuasiveness of Generalizations. *Rev.Phil.Psych.* 7, s. 163–180 (2016). [cit. 2023-11-20], <https://doi.org/10.1007/s13164-015-0264-1>
- DIENER, L. 2021. Hate speech: Prejavy nenávisťi v online priestore. In *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe*. Trnava: Universitas Tyrnaviensis 2021. ISBN 978-80-568-0433-9.
- DRAŽKIEWICZ, E. – PANCZOVÁ, Z. 2022. Conspiracy Theories, Rumours and Gossip at The Time of Crisis: COVID-19 Emergency in Eastern Europe and Africa. In: *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 2022, vol. 70, no. 3, pp. 320 - 327. ISSN 1339-9357 DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.3.27>
- DUFEK, P. 2019. Diverzita v demokratickej teórii: dôvod k oslavám, nebo kritickému zamysleniu? In *Liberálna demokracia v době krize: perspektiva politické filosofie*. Praha – Brno: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou 2019. ISBN 978-80-210-9528-1
- DVOŘÁČKOVÁ, V. 2015. Selfie, selfies, selfičko. Dostupné na internete: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=8382> [cit. 2023-10-12]
- EADIE, W.F. – GORET, R. 2013. Theories and Models of Communication: Foundations and Heritage. [cit. 2023-10-12], s. 24-26. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/306124856_Theories_and_models_of_communication_Foundations_and_heritage, <https://doi.org/10.1515/9783110240450.17>
- EVANS, R. J. 2019. *Na obranu historie*. Praha: Argo 2019, 333 s. ISBN 978-80-257-3096-6 (e-kniha).
- Facebook zablokoval už aj Kotlebovu stránku. 2017. TREND.sk/Správy.

- Dostupné na internete: <https://www.trend.sk/spravy/facebook-zablokoval-aj-kotlebovu-stranku> [cit. 2023-10-12]
- FEINBERG, G. J. 2013. Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu. In *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Bratislava: Sociologický ústav SAV 2013. ISBN 978-80-85544-77-0
- FIELITZ M. – MARCKS H. 2022. *Digitálny fašizmus. Sociálne médiá ako motor pravicového extrémizmu*. Bratislava: HADART Publishing 2022, 214 s. ISBN 978-80-99941-61-9.
- GIUSTI, S. – PIRAS, E. 2021. Introduction: In search of paradigms: Disinformation, fake news, and post-truth politics. In *Democracy and Fake News. Information Manipulation and Post-Truth Politics*. London – New York: Routledge 2021. ISBN 978-0-367-47954-1 <https://doi.org/10.4324/9781003037385-1>
- GREGOR, A. J. 2015. *Totalitarismus a politické náboženství. Intelektuální historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, 371 s. ISBN 978-80-7325-361-5.
- HAJDUKOVÁ, S. 2021. Konflikty v šedej zóne a hybridná vojna. In *Aktuálne bezpečnostné výzvy a medzinárodné právo*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2021. ISBN 978-80-7160-617-8.
- HANZEL, I. 2009. Kvalitatívne, alebo kvantitatívne metódy v sociálnych vedách? In *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 7, ISSN 2585-7061 (online), s. 647 - 648.
- HODÁS, M. 2022. Blaha je prvým slovenským politikom, ktorý bol zablokovaný na FB za nenávistné prejavy. Dostupné na internete: <https://zive.aktuality.sk/clanok/6xFJw0A/blaha-je-prvym-slovenskym-politikom-ktory-bol-zablokovany-na-fb-za-nenavistne-prejavy/> [cit. 2023-10-12]
- HORSKÝ, J. 2009. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: ARGO 2009, 340 s. ISBN 978-80-257-0124-9
- IVANČÍK, R. 2016. Teoretické východiská skúmania problematiky hybridnej vojny – vojny 21. storočia. In *Medzinárodné vzťahy*, roč. 14, 2016, č. 2, ISSN 1339-2751 (online), s. 130 – 156.
- JUDT, T. – SNYDER, T. 2021. *Intelektuál ve dvacátém století: Tony Judt v rozhovoru s Timothy Snyderem*. Praha: Prostor 2021, 416 s. Druhé vydanie. ISBN 978-80-7260-513-2.
- KALPOKAS, I. 2019. *A Political Theory of Post-Truth*. Cham: Palgrave Macmillan 2019, 135, ISBN 978-3-319-97712-6. doi.org/10.1007/978-3-319-97713-3.
- KATUNINEC, M. 2021. Demokracia si vyžaduje bdelosť, obetavosť, disciplínu a kritické myslenie. In *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad*

- v Európe. Trnava: Universitas Tyrnaviensis 2021. ISBN 978-80-568-0433-9.
- KATUNINEC, M. 2019. *Úskalia demokracie a nárast extrémizmu a populizmu v Európe*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2019. 122 s. ISBN 978-80-568-0157-4.
- KATUNINEC, M. 2009. *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV 2009, 450 s. ISBN 978-80-224-1084-7
- KLÁTIKOVÁ, E. 2010. Kyberfenomén a ilúzie Matrixu. In *Studia Politica Slovaca*, roč. 3, 2010, č. 2, s. 80-104, ISSN 1337-8163 (print)
- KLICPEROVÁ-BAKER, M. 2021. Demokracie v krizi: príčiny demokratickej eroze a zdroje demokratickej odolnosti. In *Demokracie – jak dál. Rizika a výzvy pro Česko a svět*. Praha: Vyšehrad 2021. ISBN 978-80-7601-524-1 (epub).
- KOLLÁR, D. 2022 Dezinformácie ako kľúčová bezpečnostná výzva súčasnosti v kontexte rusko-ukrajinského konfliktu. In: *Politické vedy*, roč. 25, 2022, č. 3, s. 87 - 109, ISSN 1335-2741 Dostupné na internete: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.3.87-109>
- KUBÍN, Ľ. – VELŠIC, M. 1998. *Slovensko a jeho volebné pravidlá*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1998, 192 s. ISBN 80-224-0552-3.
- KUDRA, B. 2014. Faktoid jako operatywna fikcja w medialnym dyskursie politycznym. In *Oblicza komunikacji. Język polityki – historia i współczesność*. 2014, č. 7, s. 103 – 113. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2014, ISSN 0239-6661 (AUWR); ISSN 2083-5345 (OK); ISBN 978-83-229-3520-0
- LEDUC, J. 2005. *Historici a čas. Konceptie, otázky, diela*. Bratislava: Kalligram 2005, 360 s. ISBN 80-7149-782-7.
- LEHTONEN, T. 2018. The Concept of Alternative Facts. In: *Työelämän viestintä: VAKKI-symposiumi XXXVIII. Vaasa 8.-9.2.2018*, 213 - 224. The Concept of Alternative Facts (vakki.net) [cit. 2023-10-12]
- LÖWENSTEINOVÁ, Š. 2018. Pravda versus „politická korektnosť“. In *Relativismus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studii Ladislava Hejdánka*. Ústí n. Labem: Filosofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem 2018. ISBN 978-80-7561-109-3.
- MACHIAVELLI, N. 1992. *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Livia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran 1992, 744 s., ISBN 80-222-0326-2.
- MARCUSE, H. 1991. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko 1991. 192 s. ISBN 80-206-0075-2.

- MARK, G. 2023. Speaking of Psychology: Why our attention spans are shrinking. Dostupné na internete: <https://www.apa.org/news/podcasts/speaking-of-psychology/attention-spans> [cit. 2023-10-12]
- MARSH, D. – STOKER, G. 2002. Theory and Methods in Political Science. Second Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2002 ISBN 0-333-94855-6
- MARUŠIAK, J. 2023. Slovakia: Emergence of an Old-New Pseudo-Pan-Slavism in the Context of the Conflict Between Russia and Ukraine After 2014, https://doi.org/10.1007/978-3-031-17875-7_16 . In *Pan-Slavism and Slavophilia in Contemporary Central and Eastern Europe : Origins, Manifestations and Functions*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, ISBN 978-3-031-17874-0, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-17875-7>
- MERENDA, F. 2021. Reading Arendt to rethink truth, science, and politics in the era of fake news. In *Democracy and Fake News. Information Manipulation and Post-Truth Politics*. London – New York: Routledge 2021. ISBN 978-0-367-47954-1
- MICHAILIDIOU, A. – EIKE, E. – TRENZ, J. H. 2023. Journalism, Truth and the Restoration of Trust in Democracy: Tracing the EU 'Fake News' Strategy. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8_4 In *Europe in the Age of Post-Truth Politics. Populism, Disinformation and the Public Sphere*. Cham: Palgrave Macmillan 2023. ISBN 978-3-031-13696-2. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8>
- MIKUŠOVIČ, D. 2019. *Mazurek v parlamente končí, súd mu potvrdil vinu za rasistické reči v rádiu*. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/1571676/mazurek-v-parlamente-konci-sud-mu-potvrdil-vinu-za-rasisticke-rci-v-radiu/> [cit. 2023-10-12]
- MIKUŠOVIČ, D. 2017. *Kotlebov poslanec Mizík je nevinný, Najvyšší súd zamietol odvolanie prokuratúry*. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/1521980/poslanec-mizik-je-nevinny-najvyssi-sud-zamietol-odvolanie-prokuratury/?ref=list> [cit. 2023-10-12]
- MISZEWSKI, M. L. - MARUŠIAK, J. 2022. Skutki społeczne pandemii COVID-19 w Republice Słowackiej. In *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, roč. 20, 2022, č. 3, s. 61-96; DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2022.3.3>. e-ISSN: 2719-2911
- Monitorovacia správa o stave extrémizmu v Slovenskej republike za obdobie rokov 2020 a 2021 a aktualizácia úloh Koncepcie boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. In: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/27775/1> [cit. 2023-10-12]

- MOUNK, Y. 2019. *Lid versus demokracie. Proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit*. Praha: Prostor 2019, 353 s., elektronická kniha, ISBN 978-80-7260-420-3.
- MÜLLER, Jan-Werner. 2018. *Čo je populizmus?* Krásno nad Kysucou: Absynt – Kalligram 2018. 127 s. (elektronická kniha) ISBN 978-80-89916-38-2
- MÜNZ, T. 2002: *Listy filozofom*. Bratislava: Kalligram 2002, 208 s. ISBN 80-7149-459-3.
- MÜNZ, T. 2002a. Pravda a skutočnosť je vždy relatívna. Rozhovor s Teodorom Münzom, Slovo, 34/2002. In: *Kritika&Kontext*, roč. VII., 2002, č. 2-3, s. 59-65. ISSN 1335-1710.
- NAÍM, M. 2022. Pomsta moci. Ako autokrati pretvárajú politiku pre 21. storočie. Bratislava: N Press 2022, s. 310, elektronická kniha, ISBN 978-80-8230-101-7.
- Národná stratégia kybernetickej bezpečnosti na roky 2021 – 2025*. 2021. Národný bezpečnostný úrad. Dostupné na internete: <https://www.sk-cert.sk/sk/o-nas/zakladne-dokumenty/index.html> [cit. 2023-10-12]
- NEWMAN, S. 2023. Post-Truth, Postmodernism and the Public Sphere, doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8_2 In: *Europe in the Age of Post-Truth Politics. Populism, Disinformation and the Public Sphere*. Cham: Palgrave Macmillan 2023, ISBN 978-3-031-13696-2. doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8
- NOCIAR, T. 2021. Súčasná krajná pravica a jej vzťah k demokracii. In: *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe*. Trnava: Universitas Tyrnaviensis 2021, ISBN 978-80-568-0433-9.
- NOCUN, K. – LAMBERTY, P. 2021. *Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie*. Bratislava: N Press 2021, 310 s., ISBN 978-80-99925-82-4.
- NR SR: *Poslanci schválili zmenu ústavy v súvislosti s predčasnými voľbami*. 2023. Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=56287> [cit. 2023-10-12]
- ORAVSKÁ, M. 2019. *Mazurek prišiel o mandát poslanca: Sudcom ďakujem a vraj s ním súhlasí väčšina východniarov*. Dostupné na internete: <https://plus7dni.pluska.sk/domov/mazurek-prichadza-mandat-poslanca-sudcom-dakuje-vraj-nim-suhlasi-vacsina-vychodniarov> [cit. 2023-10-12]
- OSVALDOVÁ, L. 2022. *Blaha už nesmie o Čaputovej hovoriť ako o americkej agentke a vlastizradkyni a má mazať statusy, nariadil súd*. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/2781287/blaha-uz-nemoze-o-caputovej-hovorit->

- ako-o-americkej-agentke-a-vlastizradkyni-a-ma-mazat-statusy-nariadil-sud/ [cit. 2023-10-12]
- PANCZOVÁ, Z. 2017. *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Ústav etnológie SAV 2017, 155 s. ISBN 978-80-224-1546-0 <https://doi.org/10.31577/2017.9788022415460>
- PAULÍK, J. 2022. Donald Trump zostáva na Twitteri zablokovaný. Súd jeho argument o cenzurovaní obsahu neuznal. Dostupné na internete: <https://refresher.sk/114632-Donald-Trump-zostava-na-Twitteri-zablokovany-Sud-jeho-argument-o-cenzurovani-obsahu-neuzna> [cit. 2023-10-12]
- PELLEGRINI, P. 2022. *Dozrel čas na zmenu volebného systému*. Dostupné na internete: <https://strana-hlas.sk/aktuality/peter-pellegrini/dozrel-cas-na-zmenu-volebneho-systemu/> [cit. 2023-10-12]
- PITEROVÁ, I. – HELDÁKOVÁ, L. – KOHOUTOVÁ, K. 2021. *"My sme ľud, kto ste vy?" Storočie populizmu v (Česko)Slovensku*. Košice : Spoločenskovedný ústav CSPV SAV 2021, 86 s. ISBN 978-80-89524-58-7. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.31577/2021.9788089524587>
- PLATON. 1990. *Dialógy II*. Bratislava: Tatran 1990, 704 s. ISBN 80-222-0126-X.
- POPPER, K. R. 1994. *Otvorená spoločnosť a její nepřátelé. II*. Praha: OIKOYMENH 1994, 386 s., ISBN 80-85241-54-4.
- Premiér Fiala sa pripojil k otvorenému dopisu predsedu vlád šéfům technologických gigantů.
29. 3. 2023. Dostupné na internete: <https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/premier-fiala-se-pripojil-k-otvorenemu-dopisu-predsedu-vlad-sefum-technologickych-gigantu--203917/> [cit. 2023-10-12]
- SARTORI, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: ARCHA 1993, 512 s, ISBN 80-7115-049-5.
- SEDOVÁ, T. 2022. K otázke povahy pojmov v sociálnom a humanitnom poznaní. In: *Filozofia*, roč. 77, 2022, č. 7, s. 491-509. ISSN 2585-7061 (online). DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2022.77.7.2>
- SEDOVÁ, T. 2009. K predpokladom a súvislostiam faktu v sociálnom poznaní. In: *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 7, s. 613-624. ISSN 2585-7061 (online).
- SMOLÍK, J. 2022. Lhaní v politice: psychologie politické lži. In *Jazyk a politika. Na pomezí lingvistiky a politologie VII*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2022. ISBN 978-80-225-4987-5.
- SMOLÍK, J. 2018. Populismus je... In *Jazyk a politika. Na pomezí lingvistiky a politologie III*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2018. ISBN 978-80-225-

- 4528-0.
- SNYDER, T. 2017. *O tyranii. Dvadsať ponaučení z 20. storočia*. Bratislava: Premedia 2017, 104 s., ISBN 978-80-8159-465-6.
- STRIŠKO, R. 2019. *Najvyšší súd definitívne rozhodol v prípade Mizika z ĽSNS. Je nevinný*. Dostupné na internete: <https://www.noviny.sk/slovensko/454413-obzalovany-poslanec-mizik-z-lsns-sa-na-verejne-pojednavanie-nedostavil> [cit. 2023-10-12]
- ŠIMSA, M. 2018 *Demokracie medzi relativizmom, spekulaciami a (post)pravdou*. In *Relativizmus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studii Ladislava Hejdánka*. Ústí n. Labem: Filosofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem 2018. ISBN 978-80-7561-109-3.
- ŠIMSA, M. 2018a. Několik poznámek o lhaní a pravdě v demokracii. In *Relativizmus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studii Ladislava Hejdánka*. Ústí n. Labem : Filosofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem 2018. ISBN 978-80-7561-109-3.
- ŠTEFANČÍK, R. 2022. *Radikálny populizmus v ére pandémie COVID-19 a vojny na Ukrajine*. Bratislava: EKONÓM 2022, 222 s., ISBN 978-80-225-4955-4.
- ŠTEFANČÍK, R. – DULEBOVÁ, I. 2017. *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2017, 193 s. ISBN 978-80-225-4414-6.
- ŠTEFANČÍK, R. 2016. Politický jazyk. Ako ho definovať? In *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2016. ISBN 978-80-225-4292-0.
- ŠTEFANČÍK, R. 2011. Islamofóbny populizmus v straníckej politike. In: *Rexter*, časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu, 2011, roč. 9, č. 2, ISSN 1214-7737, s. 1 – 30.
- TÁBORSKÝ, J. 2020. *V síti [dez]informací. Proč věříme alternativním faktům*. Praha: Grada Publishing 2020, 224. ISBN 978-80-271-1066-7 (pdf)
- TASR. Tlačová agentúra. 2022. Blaha zasahuje do práv prezidentky Čaputovej, potvrdil súd. Dostupné na internete: <https://domov.sme.sk/c/22973965/blaha-lubos-zuzana-caputova-sud.html>
- TELUCHOVÁ, V. 2022. *Facka pre Luboša Blahu. V spore s prezidentkou pohorel na Ústavnom súde*. Dostupné na internete: <https://www.startitup.sk/facka-pre-lubosa-blahu-v-spore-s-prezidentkou-pohorel-na-ustavnom-sude-sr/> [cit. 2023-10-12]
- TIPPLET, H. 2018. Jedenácté přikázání. K psychologickým aspektům současného relativismu. In *Relativizmus a (post)pravda v demokracii. Se třemi*

- studiemi Ladislava Hejdánka*. Ústí n. Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem 2018. ISBN 978-80-7561-109-3.
- TVRDÝ, F. 2022. Bída racionální iracionality: případ konspiračních teorií. In: *Filozofia*, roč. 77, 2022, č. 10. ISSN 2585-7061, s. 743 - 755. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2022.77.10.1>
- Úprimne odvážne pre ľudí*. 2020. Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti: 2020. Dostupné na internete: [OLANO_program_2020_FINAL_online.pdf](#) ([obycajniludia.sk](#)) [cit. 2023-10-12]
- URBINATI, N. 2018. *Znetvořená demokracie: Míňení, pravda a lid*. Praha: Karolinum, 337 s. ISBN 978-80-246-3661-0.
- WIKFORSS, Å. 2021. *Alternatívne fakty. O poznaní a jeho nepriateľoch*. Bratislava: IKAR 2021, 255 s. ISBN 978-80-551-8054-0.
- WINCH, P. 2004. *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, 136 s. ISBN 80-7325-035-7
- Zákon číslo 231 z 15. júna 2022, ktorým sa mení zákon č. 69/2018 Z. z. o kybernetickej bezpečnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. 2022. Vydavateľ Zbierky zákonov Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/231/> [cit. 2023-10-12]
- ZÁLEŠÁK, T. 2014. *Obec v kríze. Malé pozvanie do politickej filozofie a sprievodca stavmi živočicha politického*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Bratislava: Kalligram, 2014, 280 s. ISBN 978-83-7490-777-4.
- ZÁLEŠÁK, T. 2021. *Revolúcia bez limitov zabudnutý pôvod, ohrozenie a potreba rehabilitácie základov konštitúcie slobody*. In: *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe*. Trnava: Universitas Tyrnaviensis 2021, ISBN 978-80-568-0433-9.